

Krise-sorgplan for Kildevældsskolen

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Hvordan kan daginstitutioner, dagpleje og klubber tage sig af børn og unge i sorg efter et dødsfald?.....	3
2. Omsorgsplan hvis et barn/ung i institutionen mister far, mor eller søskende.	5
3. Omsorgsplan:	5
4. Familien.	5
5. Det berørte barn/ung.	5
6. Her og nu:	5
7. Langsigtet handleplan:	5
8. Den øvrige børne-/ungegruppe.	5
9. Den øvrige forældregruppe.	5
10. Omsorgsplan hvis et barn/ ung i institutionen dør	6
11. Omsorgsplan:	6
12. Familien.	6
13. Den øvrige børne-/ungegruppe.	6
14. Den øvrige forældregruppe.	6
15. Hvis barnet/den unge dør i institutionen.	6
16. Omsorgsplan hvis en medarbejder i institutionen dør	7
17. Omsorgsplan:	7
18. Hvis medarbejderen dør på arbejdsstedet.....	7
19. Sorgreaktioner:	8
20. Børns/unger forståelse af døden hænger sammen med, hvor gamle de er.	8
21. Børn og unger reaktioner:	8
22. Omsorg er ikke at sige:	8
23. Institutionens huskeliste:	8
24. Vi yder selvfølgelig en ekstra omsorg overfor barnet/den unge:	9
25. Litteratur og linkliste.....	

HVORDAN KAN INSTITUTIONEN TAGE SIG AF BØRN OG UNGE I SORG EFTER ET DØDSFALD?

Hvert år mister over 4.000 danske børn eller unge deres far eller mor ved død. Efter et dødsfald er der ofte mange ubesvarede spørgsmål og praktiske ting der skal tages stilling til. Ikke kun familien, men også i den institution, hvor barnet/den unge går.

- Hvem tager kontakt til familien?
- Hvordan hjælper institutionen bedst familien?
- Skal institutionen deltage i begravelsen?
- Hvad med de andre børn/unge og voksne i institutionen?

Dette er ofte en række spørgsmål som rejser sig blandt personalet i en institution, der bliver ramt af dødsfald.

Voksne, der har ansvaret for børn/unge i den tid de er væk fra hjemmet, er meget centrale personer i børnenes/den unges liv. Det medfører et stort ansvar. Ikke mindst i situationer, hvor børnene/de unge er udsat for svært håndterbare hændelser som dødsfald.

Som voksne må vi påtage os det ansvar at inddrage børnene/de unge og ikke skjule vores følelser for dem. Derfor er det også institutionens ansvar at sikre, at ingen børn/unge lades alene med deres sorg. Det er ikke en opgave den enkelte skal stå alene med. Forudsætningen for at kunne yde en god og optimal støtte og hjælp til barnet/den unge er, en erkendelse af at det er hele institutionens ansvar at komme børn/unge i sorg i møde.

Det betyder også at det er vigtigt at erkende sin afmagt og at søge hjælp og støtte blandt kolleger, ledelse, den pædagogiske konsulent eller PPR.

Regeringens Folkesundhedsprogram 1999-2008 nævner bl.a.:

Der bør udarbejdes kriseberedskabsplaner eller omsorgsplaner på alle skoler. Det er et væsentligt sundhedsfremmende tiltag, at alle skoler forholder sig til og lægger planer for, hvordan de vil handle i tilfælde af, at skolens eller institutionen, børn, elever eller forældre samt personale kommer i svære livssituationer. Det kan for eksempel være dødsfald, alvorlige ulykker, selvmordsforsøg eller selvmord, skilsmisse mv. Det at have en handleplan giver den enkelte tryghed som basis for handling i stedet for, at situationen skaber afstand og "usynliggørelse" af de eller dem, som er ramt. Skoler og institutioner bør opfordres til at udarbejde sådanne handleplaner.

Denne omsorgsplan giver nogle anvisninger på ansvarsfordeling, arbejdsopgaver og tidsforløb, og skal ses som en god hjælp til at få krisesituationer til at forløbe på bedst mulig måde.

Som inspiration til drøftelse af hvordan I i jeres institution vil håndtere krisesituationer

Som inspiration til udarbejdelsen af institutionens egen omsorgs- plan.

- Som en vejledning
- Som inspiration til drøftelse af hvordan I i jeres institution vil håndtere krisesituationer
- Som inspiration til udarbejdelsen af institutionens egen omsorgs plan.

OMSORGSPLAN HVIS ET BARN/UNG I INSTITUTIONEN MISTER FAR, MOR ELLER SØSKENDE.

Den, der først får kendskab til dødsfaldet kontakter lederen/souschef.

Det er som udgangspunkt ledelsens ansvar at sætte omsorgsplanen i gang. Hvis det ikke er muligt at få fat på ledelsen, er det barnets/den unges primære lærer/pædagog, der midlertidigt overtager ansvaret. Tag evt. kontakt til pædagogisk konsulent.

Øvrigt personale orienteres. Det er en god idé, hvis man på forhånd har taget stilling til og meddelt om man vil kontaktes udenfor arbejdstiden i forbindelse med alvorlige hændelser.

Omsorgsplanen gennemgås og ansvarsområder fordeles.

OMSORGSPLAN:

FAMILIEN.

- Der tages stilling til hvem der skal være kontaktperson for familien.
- Hvordan orienteres øvrige børn/unge og forældre?
- Hvem deltager i begravelsen?
- Handleplan for barnet/den unge i institutionen nu og på længere sigt.
- Hvis dødsfaldet er forudsigeligt/ventet, kan der eventuelt laves aftaler på forhånd.

DET BERØRTE BARN/UNG.

- Der tages stilling til, hvem der skal være barnets/den unges primære kontaktperson.
- Pædagogen laver i samarbejde med ledelsen en handleplan.

HER OG NU:

- Omlægning af øvrige arbejdsopgaver, så pædagogen primært kan koncentrere sig om barnet/den unge, når han/hun kommer i institutionen.
- Aftaler om supervision/støtte fra leder eller evt. psykolog.
- Pædagogernes deltagelse i begravelse.
- "Trøstetid"
- Daglig opmærksomhed
- "Invitere" til snak
- Rituelle handlinger
- Se i øvrigt afsnittet om sorgreaktioner.

LANGSIGTET HANDLEPLAN:

- Ledelse og primære pædagoger sikrer sig gennem en langsigtet handleplan at det løbende vendes, hvordan barnet/den unge har det.

DEN ØVRIGE BØRNE-/UNGEGRUPPE.

- Der tages stilling til, hvem der er ansvarlig for de øvrige børn/unge.
- Den øvrige børne-/ungegruppe orienteres.
- Snak om det ramte barn/unge.

DEN ØVRIGE FORÆLDREGRUPPE.

- I samarbejde med den/de berørte forældre tages stilling til, om og evt. hvordan de øvrige forældre orienteres.

OMSORGSPLAN HVIS ET BARN/ UNG I INSTITUTIONEN DØR

- Den der først får kendskab til dødsfaldet kontakter leder/souschef.
- Øvrigt personale orienteres.
- Omsorgsplanen gennemgås og ansvarsområder fordeles.

OMSORGSPLAN:

FAMILIEN.

- Der tages stilling til, hvem der kontakter familien.
- Hvem deltager i begravelsen/bisættelsen?
- Hvordan øvrige børn/unge og forældre orienteres.
- Mindehøjtidelighed i institutionen for institutionens børn og unge.

Hvis dødsfaldet er forudsigt/ventet, kan der evt. laves aftaler på forhånd.

DEN ØVRIGE BØRNE-/UNGEGRUPPE.

- Der tages stilling til, hvem der primært er ansvarlig for de øvrige børne-/ungegrupper
- Øvrige børn/unge orienteres
- Bedstevener
- Tiden efter dødsfaldet

DEN ØVRIGE FORÆLDREGRUPPE.

- Der tages stilling til hvordan de øvrige forældre orienteres. Det skal så vidt muligt ske i samarbejde med de berørte forældre.

HVIS BARNET/DEN UNGE DØR I INSTITUTIONEN.

- I dette tilfælde kontaktes forvaltningen og politiet straks. Ledelsen og forvaltningen er fælles om ansvaret for en handleplan.

OMSORGSPLAN HVIS ET BARN/ UNG I INSTITUTIONEN DØR

- Den der først får kendskab til dødsfaldet kontakter leder/souschef.
- Øvrigt personale orienteres.
- Omsorgsplanen gennemgås og ansvarsområder fordeles.

OMSORGSPLAN:

FAMILIEN.

- Der tages stilling til, hvem der kontakter familien.
- Hvem deltager i begravelsen/bisættelsen?
- Hvordan øvrige børn/unge og forældre orienteres.
- Mindehøjtidelighed i institutionen for institutionens børn og unge.

Hvis dødsfaldet er forudsigt/ventet, kan der evt. laves aftaler på forhånd.

DEN ØVRIGE BØRNE-/UNGEGRUPPE.

- Der tages stilling til, hvem der primært er ansvarlig for de øvrige børne-/ungegrupper
- Øvrige børn/unge orienteres
- Bedstevener
- Tiden efter dødsfaldet

DEN ØVRIGE FORÆLDREGRUPPE.

- Der tages stilling til hvordan de øvrige forældre orienteres. Det skal så vidt muligt ske i samarbejde med de berørte forældre.

HVIS BARNET/DEN UNGE DØR I INSTITUTIONEN.

- I dette tilfælde kontaktes forvaltningen og politiet straks. Ledelsen og forvaltningen er fælles om ansvaret for en handleplan.

OMSORGSPLAN HVIS EN MEDARBEJDER I INSTITUTIONEN DØR

- Den der først får kendskab til dødsfaldet, kontakter leder/souschef
- Øvrigt personale orienteres
- Leder/souschef kontakter forvaltningen

OMSORGSPLAN:

- Forvaltningen og ledelsen skal bl.a. tage højde for:
  - Om der er akut brug for hjælp til børnepasning
  - Om der er akut brug for krisebehandling
  - Hvordan orienteres børnene/de unge?
  - Hvordan orienteres forældrene?
  - Afdøde kollegas pårørende
  - Mindehøjtidelighed i institutionen for institutionens børn/unge

HVIS MEDARBEJDEREN DØR PÅ ARBEJDSSTEDET.

- I dette tilfælde kontaktes politiet og forvaltningen straks. Forvaltningen er ansvarlig for en handleplan.

SORGREAKTIONER:

Sorg er en følelsesmæssig reaktion på at miste noget vigtigt i ens liv. Ifølge psykolog Johan Cullberg har sorgen 4 faser:

1. Chokfasen: Uvirkelighedsfølelse. (Kan vare fra timer til nogle dage).
2. Reaktionsfasen: (Kan vare flere uger).
3. Bearbejdningsfasen: (Kan vare i over et år).
4. Nyorienteringsfasen: (Vil bestå hele tiden).

BØRNS/UNGES FORSTÅELSE AF DØDEN HÆNGER SAMMEN MED, HVOR GAMLE DE ER.

- **2 - 4 år:**
Små børn opfatter ikke døden som endelig. De kan ikke forstå, at den døde far eller mor ikke vender tilbage. De føler sig forladt. Små børn stiller ofte vanskelige spørgsmål.
- **5.-9 år:**
Børn i den alder forstår gradvis, at døden er uigenkaldelig, det er ikke udsædvanligt, at de forestiller sig døden som en person.
- **10 – 11 år:**
Forholdet til døden begynder at minde om de voksnes. De forstår, at døden er uundgåelig.
- **12 – 13 år:**
Børnene er ofte i stand til at beherske eller fortrænge deres angst – modsat mindre børn. Det er ikke usædvanligt at børn i denne aldersgruppe siger, at de ikke er bange for døden.
- **14 – 18 år:**
De unge er i en fase af livet, hvor de frigør sig fra hjemmet. Det gør det ofte ekstra svært at bearbejde tabet og sorgen.

BØRN OG UNGES REAKTIONER:

- Umiddelbart efter dødsfaldet:
  - Voldsom gråd
  - Reagerer tilsyneladende slet ikke, opfører sig som om intet var hændt
  - Voldsom vrede mod den døde

OMSORG ER IKKE AT SIGE:

- Det går nok snart over
- Sådan skal du ikke tænke
- Det kunne have været endnu værre
- Nu skal vi bare se at komme videre
- Nu synes jeg vi skal prøve at tale om noget andet
- Græd ikke. Det skal nok gå alt sammen.

INSTITUTIONENS HUSKELISTE:

- Ledelsen og personalet aftaler hvem der er primær-omsorgspersoner, der udarbejdes en handleplan for det berørte barn/den berørte unge
- Der udarbejdes handleplan for de øvrige børn/unge
- De breve vi skriver til barnet/den unge og til den efterladte skal være personlige
- Der skal være et klart tilbud om, at vi er parate til at snakke og stå til rådighed overfor barnet/den unge og de efterladte, i det omfang det ønskes.

VI YDER SELVFLØGELIG EN EKSTRA OMSORG OVERFOR BARNET/DEN UNGE:

- Vi sender brev og blomster
- Vi tilbyder samtaler/henviser til psykolog eller andre relevante personer
- Vi yder omsorg
- Vi deltager i begravelsen eller
- Vi sender blomster til begravelsen
- Vi opfordrer kammeraterne til at tegne tegninger
- Vi laver en mindehøjtidelighed i institutionen

Psykolog tilknyttet Kildevældsskolen.:

- **Jesper Bardrum**
Børne- og Ungdomsforvaltningen
Psykolog
Område Indre by/Østerbro
40 49 31 74
A20L@buf.kk.dk
Kristianiagade 9
2100 København Ø

Skolesocialrådgiver tilknyttet Kildevældsskolen.:

- **Hanne Grundal**
Skolesocialrådgiver
Socialforvaltningen
Borgercenter Børn og Unge
27 11 19 02
LB22@sof.kk.dk
Svendborggade 5
2100 København Ø

Litteratur og linkliste:

<http://www.cancer.dk/>
<http://www.bornsvilkar.dk/>
<http://www.bornungesorg.dk/>
<https://www.cancer.dk/>

Kræftens bekæmpelse

1. Anneberg, Inger: Håbets labyrint. Når et barn får en livstruende sygdom. Høst og søn
2. Cullberg, J. (1993) Krise og udvikling. København: Hans Reitzel.
3. Davidsen-Nielsen, M. & Leick, N (2001) Den nødvendige smerte. Socialpædagogisk Bibliotek. Nordisk Forlag A/S.
4. Dige, J. (1996): Det vedrører os alle. I Bøge, Per (1996) Om sorg. Når nogen man elsker dør.
5. Dyregrov, A. (1992) Sorg hos børn. Dansk psykologisk Forlag
6. Dyregrov, A. (1998) Børn og traumer. Hans Reitzels Forlag.
7. Edvardson, Gudrun: Barn i sorg, barn i krise. Kolibri Forlag, 1987.
8. En mur af tavshed. Dokumentarfilm. Nordisk FilmTV . Danmark 1999. (42 min)
9. Erikson, E. (1992) Identitet, ungdom og kriser. Hans Reitzel.
10. Evang, Anders: Det vanskelige liv. Hans Reitzel.
11. Grønbeck, C. (1997) Ansvar er også dit. I: Bøge, Per (1996) Om sorg. Når bånd brister. Kræftens Bekæmpelse
12. Hillgaard, Lis, Keiser, L & Ravn, L (1984) Sorg og krise. Munksgaard
13. Jakobsen, Anne (1988) Børn og sorg. Clausen bøger.
14. Jakobsen, Anne: Alting har sin tid. Hans Reitzel 95.
15. Jakobsen, Anne: Kan man dø om natten? Når børn rammes af alvorlig sygdom. Gyldendal.
16. Kamradt, Jette: Hvis nu mor taber håret- om børn og død. Dansk psykologisk Forlag 9
17. Kast, Verena: Den største sorg i verden her... Munksgaard, 1991.
18. Kræftens bekæmpelse: Når forældre dør. Pjece.
19. Kræftens bekæmpelse: OmSorg. Et undervisningsmateriale.
20. Miller, Alice (1982) Det selvudslettende barn. København: Munksgaard
21. Møller, Erik: Sommeren efter Anemone. Aschehough 99.
22. Når døden banker på – hvad så ?. Dokumentarfilm. Amtscenteret for undervisning Hering, 2000.(33 min).
23. Olesen Peter: Min mor døde, min far døde. 25 danskere fortæller om at miste en mor eller far som barn. Kroghs Forlag- i samarbejde med Kræftens Bekæmpelse, 1999.
24. Turner, Mary; At tale med børn om døden og om at dø. Dansk psykologisk Forlag. 2001.
25. Ørum, Nina: Den forsømte sorg. Kronik i Politiken.
26. Palle Buus-Hansen: Ud af livet – når nogen dør
27. Arne Jacobsen: Der var engang vi ikke var her.

Faglitteratur

Bh. kl. – 2. klasse:

- Budda Leunbach, "Mor, hvor er de døde henne?"
- Guni Martin, "Det er OK at være ked af det"
- Guni Martin, "Glem ikke håbet"
- Donna O'Toole, "Marvi Myrebjørn"
- Kræftens Bekæmpelse, "Om sorg"

3. – 6. klasse:

- Kræftens Bekæmpelse, "Om sorg"
- Donna O'Toole, "Marvi Myrebjørn"

Skønlitteratur

Bh. kl. – 2. klasse:

- Tove Johansen, "Dør du mormor?"
- Tove Johansen, "Kan far se månen nu?"
- Jeanne Fløe og Henrik Bjerregrav, "Farvel, mormor"
- Inga-Lill Valfridson, "Morfar fra Dalgården"
- Astrid Lindgren, "Brødrene Løvehjerte"

3. – 6. klasse:

- Karin Lorenzen, "Under samme himmel" (fra 12 år)
- Karin Lorenzen, "Stine"
- Karin Lorenzen, "Stine og Morten"
- Doris B. Smith, "Husker du smagen af brombær" (fra 12 år)
- Gudrun Mebs, "Birgit"
- Elfie Donnely, "Farvel farfar, sagde jeg sagte"
- Bodil Cold Ravnkilde, "Olde og svanerne"
- Åse F. Abrahamsen, "Det var ikke min skyld"
- Astrid Lindgren, "Brødrene Løvehjerte"

Skønlitteratur

7. – 10. klasse:

- Jytte Lyngbirk, "Sidste forår"
- Karin Lorenzen, "Under samme himmel"
- Jens Peder Larsen, "Brønden"
- Doris B. Smith, "Husker du smagen af brombær"
- Kirsten M. Krog, "En meddelelse"
- Kirsten Holst, "Min ven, Thomas"
- Kirsten Holst, "Også om mange år"
- Andre:
- Broeckhoven, Diane: På gensyn, lille fugl.
- Haller, Bent: I englens spor
- Hellberg, Hans-Eric: Martins Maria.
- Marx, Vibeke: Held og lykke, Robinson.
- Stolpe, Hans: Den gyldne fugl.
- Strandvad, Anne: Rejsen til Himmerige.
- Billed- og småbørnsbøger:
- Gydal, Monica: Sådan var det, da Oles farfar døde.
- Hattmann, Niels: Rohani må ikke dø. (5 ex.)
- Johansen, Tove: Dør du, mormor?
- Kaldhol, Marit: Farvel, Rune.

Lyrisk

- "Engleliv", digte fra Vesterbro Ungdomsgård
- "Dit liv og din død" ved det etiske råd.4
- "Omsorg" Kræftens Bekæmpelse
- Handleplan -Et idékatalog for skolens møde med børn i sorg
- Når hjertet gør ondt -Undervisningsmateriale til bh.kl., 1. og 2. kl
- Når nogen man elsker dør -Undervisningsmateriale til 6.-7.-8. klasse (+ video og bånd)
- Solsort og snefnug -en novellesamling
- Lise Andersen: "Ud af livet" -når nogen dør
- Anne Jacobsen: "Der var engang vi ikke var her" -en bog om døden for børn
- Laurie Krasny Brown m.fl: "Når dinosaurer dør"
- Marit Kaldhol: "Farvel Rune"
- Jette Kamradt: "Hvis nu mor taber håret" - om børn og død
- Lise Lindgreen m.fl.: "Forvandling"
- Guni Martin: "Det er ok at være ked af det"
- Pat Palmer: "Bare jeg kunne holde dig i hånden"
- Signe Rølmer m.fl.: "Børn om mors og fars død"
- Ulf Stark m.fl.: "Den sorte violin"
- Thomas Winding "Bedstemor i himlen"

Klasse bøger og lærereksemplarer:

1. – 2. kl.:

- Per Bøge og Jes Dige: "Når hjertet gør ondt – om sorg" (Kræftens Bekæmpelse 2000)

6. – 8. kl.:

- Per Bøge: "Om sorg – når nogen man elsker dør" (Kræftens Bekæmpelse) – lærereksemplar

8. – 10. kl.:

- "Solsort og snefnug" en novellesamling om sorg (klassesæt)
- "Børn i sorg" - skolebestyrelsens arbejde med principper og handleplaner (Danmarks Lærerforening 2000)
- Christian Grønbeck og Klavs Holm: "Når børn mister – en guide for ansatte i institution og skole" (Børns Vilkår 1999)
- Folder fra Pædagogisk Psykologisk Rådgivning om kriseberedskab

